

KANTORO YA TLHAHLOBO E IPILE TSA HO MMUSO WA SELEHA E BAKENG SA BOTSHEPEHI BA SETHEO, TSHEBETSO, LE BOIKARABELLO.

Mmuso wa selehae o emetse baahi ho phatlalla le Afrika Borwa mme e fupere ditakatso le ditabatabelo tsa setjhaba bakeng sa ntlafalo ya maphelo a bona le maemo ao ba phelang ho ona.

Lekala lena la mmuso le hlokolosi bakeng la ho fa baahi ba Afrika Borwa ditshebeletso tse kang metsi a hlwekileng, phepele e nepahetseng ya motlakase, tsamaiso e nepahetseng ya dikgwerekgwere, tlhokomelo e ntle e amanang le tshebediso e amoheleng ya ditjhelete bakeng la ditsela, le ditheo tsa masepala.

Jwalo ka setheo se ka sehloohong sa bohlahlobi Afrika Borwa, re ikemiseditse ho phethahatsa thomo ya rona ya molaotheo ya ho kenya tshebetsong maano a tekolo ya bosebetsi, boikarabelo, mekgwa e bonaletsang le botshepehi ba ditheo tsa mmuso wa selehae e tla etsang hore maphelo a baahi ba Afrika Borwa a ntlafale; mme re sebedisa matla a rona a ntlafaditsweng bakeng sa ho nka bohato ba hore ho sebetse moo ho sa sebetseheng teng le moo tjaro ya boikarabelo e leng siko teng. Sena re se etsa ka ho hlahloba bomasepala le mekgatlo ya tsona, le ka ho nehelana ka maikutlo a rona, ho fana ka dikgothaletso, le ho tshehetsa ketapele maamong ohle a mmuso phethahatsong ya mosebetsi wa bona.

SEPHETHO SA MORAORAO SA TLHAHLOBO YA MASEPALA

Mohlalobi-kakaretso o nehelane ka tlaleho ya kakaretso ya moraorao ya sephetho sa tlhahlobo ya mmuso wa selehae bakeng sa 2022-23 Palamenteng ka la 27 Phato 2024. Tlaleho ena e ithehile ka dintlha tsa tlaleho ya kakaretso e fetileng e neng e tobane le selemo sa pele sa lekgotla la botshelela la setjhaba, moo ditho tse ntjha tsa lekgotla di bileng le monyetla o fokolang wa ho ka susumetsa sephetho sa ditlhahlobo kapa maemo a mmuso wa selehae.

Re nehelane ka tlaleho mabapi le mefokolo e teng moralong wa phano ya ditshebeletso, ditlaleho le dikatleho; putlamo ya disebediswa tsa masepala; le kगतello e ntseng e eketseha matloleng a mmuso ho latela tshebediso e mpe ya

ditjhelete, mme sena se mpefatswa ke makgotla a sa kgoneng ho rarolla mathata ana. Tlaleho ena e bontshitse mosebetsi o motle o entsweng ke bomasepela bao tlhahlobo ya bona e bileng le sephetho se kgotsofatsang; e boetse e hlalositse bomasepela ba robedi ba metro ba lokelwang ho elwa hloko; mme e entse kgoeletso ya hore ho kenwe temeng bakeng sa phediso ya phano ya maikutlo a sa tsitsang ka dithlahlobo a bakwang ke bosiko ba mekgwa e bonaletsang le boikarabelo e bakang kotsi bakeng sa baahi ba tsona.

Re kgothaletsa ketapele e sa tswa kgethwa mmoho le bohle ba nkang karolo lenaneong la ho jarisa basebetsi boikarabelo hore ba bope maemo ao ho ona basebetsi ba ka jarang boikarabelo, a tla kgonang ho fetola mmuso wa selehae mme le phano ya ditshebeletso e ntlafale.

Le ha ho le jwalo, tlaleho ya kakaretso ya morarao tjena e supa ha ho bile le phetoho e fokotseng – le hoja ho ne ho entswe boitlamo ba hore dintho di tla ntlafala – mosebetsi o entsweng o fokola haholo hoo maphelo a MaAforika Borwa a sokang a angwa ke mosebetsi oo.

KGUTSUFATSO YA DINTLHA TSE KA SEHLOOHONG

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete ha di a ntlafala

Tlwaelo ya diphetho tse sa kgotsofatseng mmusong wa selehae e phehelletse, moo bomasepala ba 34 (13%) ba fumaneng ditlhahlobo tse kgotsofatsang. Maema ha a ka a ntlafala hakaalo tlasa lekgotla la tsamaiso lena le letjha – le hoja ho na le ntlafalo diphethong tsa bomasepala ba 45 ho tloha 2020-21 (selemo sa ho qetela sa lekgotla la tsamaiso le fetileng), ho bomasepala ba 36 ho mpefetse.

Sephetho se seholo sa ditlhahlobo tsa ditjhelete ebile se sa kgotsofatseng deteitementeng tsa ditjhelete moo 43% ya bomasepala ba fumanweng ba sa ikamahanye le moloa . Ha hona mosebetsi o mokalo oo bomasepala bana ba o entseng bakeng sa ho fetola seemo sena sa bona hoo bomasepala ba 77 esale ba fumana sephetho se sa kgahliseng ho tloha nakong ya lekgotla la mmuso wa selehae le fetileng.

Bomasepala ba sokola ho ikamahanya le melao le melawana

Boiphapanyo le molao ebile tshita e kgolo bakeng sa bomasepala, moo 86% ya bomasepala e fumanweng esa ikamahanya le molao, palo ena e mpefetse ho tloha ho 85% selemong se fetileng, le 83% ka 2020-21.

Bomasepala ba mmalwa ba neng ba na le sephetho se sa kgotsofatseng ba bonahetseng ba na le ntlafalo

Ka lehlakoreng le letle, ho bile le palo e tlase ya bomasepala ba bileng le tlhahlobo ya ditjhelete e sa kgotsofatseng mme sena ke sephetho se sa kgahliseng seo masepala e ka se fumanang. Nakong ya lekgotla la tsamaiso lena, bomasepala ba 18 (bohloko ba yona bo tswa KwaZulu-Natal, Mpumalanga le North West) ba ile ba fumana tlhahlobo ya ditjhelete e kgotsofatsang. Bomasepala ba leshome le metso e mmedi ba fumane tlhahlobo ya ditjhelete e sa kgotsofatseng ka 2022-23.

Lenane la diteitemente tsa ditjhelete tse rometsweng ka nako e eketsehile

Palo ya bomasepala ba rometseng diteitemente tsa bona tsa ditjhelete ka letsatsi le behilweng semolao e tswetsepele ho eketseha ho fihlela lenaneng le fokolang la 81% ka 2020-21 ho isa ho 91% ka 2021-22 le 94% ka 2022-23. Dintlafalo di bile teng ka lebaka la hore diofisiri tse ka sehloohong di ile tsa dumelana le taba ya hore di tla fumantshwa tlhahlobo ya ditjhelete e sa kgotsofatseng ebang ba dieha ho romela diteitemente tsa bona, mmoho le tshehetso eo mmuso wa profense e bileng le yona ho bomasepala boitlamong ba hore diteitemente tsa ditjhelete di tla romelwa nako e sa dumela.

Tieho thomelong ya diteitemente tsa ditjhelete, le ho se romelwe ha diteitemente tsa ditjhelete, ebile lebaka le re setisitseng ho phethahatsa ditlhahlobo tsa ditjhelete tsa 2022-23 tsa bomasepala ba 10 pele ho la 31 Hlakubele 2024, letsatsi le neng le beilwe e le letsatsi la ho qetela la ho ngola tlaleho.

Ho se natswe ha ditlaleho tse nepahetseng tshebetsong ya masepala

Mmuso wa sekhahlele o na le mekgwa-tsamaiso e hlotsweng hantle e nehelanang ka maikarabelo a semolao bakeng sa thero, tekanyetsokabo, tekolo le tlaleho mabapi le mesebetsi ya masepala mmoho le merero ya ntlafatso ya masepala.

Re fumane hore 45% ya bomasepala ba iphapanya molao maanong le kabelanong ya mesebetsi mme 91% ya bomasepala e na le dipheko tsa tlhahlobo ya ditjhelete e sa kgotsofatseng.

Ditlaleho tsa tshebetso ya masepala tse ka bang 48% di ne di kenyelletitse dintlha tse sa thuseng ka letho kapa tse senang botsitso. Ebang re ne re sa dumalla

bomasepala hore ba lokise diteitemente tse fosahetseng tseo re ileng ra di bona nakong eo ba romelang ditlaleho tsa tshebetso ya bona, boholo bo ne bo ntse bo tlo romela ditlaleho tsa tshebetso ya masepala tse fosahetseng.

19% ya meralo ya tshebetso ya bomasepala, ho kenyeleditswe le bomasepala ba Baholo ba bahlono (di-metro) ba seile morao ditshupo tsa tekanyetso bakeng sa mosebetsi o lokelang ho etswa ke masepala.

Disebediswa tsa bomasepala ha di nlofatshe phano ya ditshebeletso

Mosebetsi wa rona wa tlhahlobo ya ditjhelete o kenyeleditse ketelo ya dibaka tse ngata bakeng sa ho lekola mosebetsi o ntseng o tswelapele mmoho le boleng ba mosebetsi wa disebediswa. Re ile ra hlokomela 72% ya mefokolo diprojekeng tse 75 tseo re di etetseng. Re eleletswe hore, hangata mosebetsi wa diprojeke o a diehiswa hoo le ditjeo tsa projeke di nyolohang empa boleng ba mosebetsi bona bo le tlase, le hore setheo hase sebediswe hang ha se qeta ho ahuwa. Disebediswa tse teng tsa mmuso di tswela pele ho senyeha hobane ha di a hlokomelwa hantle ebile ha di a sireletseha.

Boleng ba diteitemente tsa ditjhelete bo ntlafetse hanyane empa empa ho na le ho ho ngata ho lokelang ho etswa

Boleng ba ditlaleho tsa ditjhelete ha bo a ntlafala hakaalo hobane bomasepala ha ba itokisetse diphoso diteitementeng tsa bona, ba itshetleha ho tlhahlobo ya ditjhelete bakeng sa ho hlwaya diphoso diteitemente tse lokelang ho lokiswa. Ebang e ne e se ka lebaka la mosebetsi ona wa tlhahlobo ya ditjhelete, e ne e tla ba 26% feela ya bomasepala ba fumaneng sephetho se kgotsofatsang sa tlhahlobo ya ditjhelete ya 2022-23, papisong le 58% e fumaneng sephetho sa tlhahlobo ya ditjhelete se kgotsofatsang. Ho sa tsotellehe tjhelete e sebedisitsweng ke bomasepala ho baeletsi ho netefatsa ditlaleho tsa ditjhelete tsa boleng bo botle, sena ha se a bonahala se na le mosola.

Seemo se sa kgotsofatseng sa ditjhelete ho bomasepala se tswelapele

Tsamaiso e mpe ya ditjhelete e tswela pele. Bomasepala ba lahlehetswe ke tjhelete hobane ba sa lefise baahi le bosiko ba pokello ya tjhelete, le ka lebaka la tahlehelo ya metsi le motlakase ka lebaka la ho se natswe ha disebediswa. Bomasepala ba

ne ba se hlokolosi ka mekgwa ya bona ya ho sebedisa tjhelete. Mabaka a ka sehloohong a tahlehelo e tswelang pele ya ditjhelete le tshenyo a akaretsa mekgwa e sa kgahliseng ya boledi, boleng bo fokolang, le molemo o sa unweeng ka tjhelete e sebedisitsweng, le bofokodi botsamaiseng ba diprojeke. Mosebetsi e seng teng meralong ya matlotlo le tshebediso ya tjhelete ka tsela e seng molaong e bontsha bofokodi therong ya tsa ditjhelete.

Ka lebaka leo, seemo sa ditjhelete sa bomasepala se dula se fokola. Tsamaiso e mpe ya ditjhelete tsa mmuso wa sekhahla e ama bokgoni ba ho fana ka ditshebeletso tseo setjhaba se ditshepisisitsweng mme sena se beha matlotlo a setjhaba tlasa kgatello e kgolo. Batho ba kolotwang ha ba lefuwe ka nako e behilweng ke molao, haholoholo sekoloto sa Eskom le diboto tsa metsi se sa phahame mme se ntse se tswela pele ho phahama. Ha dikoloto tsena di sa patalwe setjhaba se ameha hampe ka hore se sala se sena ditshebeletso tse kang motlakase and metsi. Sena se boetse se ama tshebetso ya dikgwebo mme sena se tshwaetsa hampe moruo o ntseng o fokola.

Ditabatabelo tsa mmuso wa naha le profense ka ho kenya letsoho mokotleng wa bomasepala bakeng sa ho fetola maemo ka hara bomasepala ha di so phethahale. Re kopa mmuso wa naha le profense o tswela pele mme o ntlafatse tshebetso ena.

Mohlalobikakaretso o batla ho nkuwe diqeto mme ho jarwe boikarabelo ka tshebediso ya morero o ntlafaditsweng

Mosebetsi o ntseng o etsuwa kgahlano le boiphapanyo le molao o beile ditholwana: tjhelete e ka bang dimilione tse R924,1 eo ho neng ho belaelwa hore ebile tahlehelo ho bomasepala e kgutliseditswe, e mothating wa ho kgotlisetswa, kapa tahlehelo ena e kginnwe ka lebaka la mosebetsi ona. Diofisiri tse ka sehloohong di kentse tshebetsong mekgwa ya bolaodi mabapi le tjaro ya boikarabelo mme ba boetse ba nkile mehato kgahlano le ketso ya ho se romele diteittemente tsa ditjhelete; sesosa se bakang boiphapanyo le molao mmoho le ditlamorao tsa teng; kgahlano le tshilafalo ya metsi e bakwang ke ditsi tsa tlhwekiso ya metsi tse sa tsotellwang mmoho le dibaka tsa dithwele tse beilweng dibakeng disele; kgahlano le ho se tsotellwe ha di sebediswa tsa bomasepala le diprojeke tse sa qetweng; kgahlano le tshebediso e fokolang ya disebediswa (meaho, ditsi, jj); kgahlano le bofokodi thekong ya disebediswa, tefong le bolaoding ba tshebediso ya ditjhelete; kgahlano le ho se lefwe ha Eskom le diboto tsa metsi; kgahlano le tshebediso e se nang mosola ya baeletsi ba ditjhelete tlalehong ya ditjhelete; le ho se baballwe ha thepa.

Boholo ba diofisiri tse ka sehloohong ba nka diqeto kgahlano le boiphapanyo le molao, empa moo boiphapanyo le molao bo sa kang ba rarollwa kapa ntle le botebo bo hlokahalang, re kenyeleditse dikgothaletso tlhahlobong ya ditjhelete, ra nka bohato ba ho lokisa mme re nnile ra fetisetsa mathata a mang hore a fuputswe ke mafapha a nepahetseng (moo ho hlokahalang).

Sephetho sa ditlhahlobo tsa ditjhelete tsa bomasepala ba metse e meholo (dimetro) se a tshwenya

Sephetho sa ditlhahlobo tsa ditjhelete tsa bomasepala ba metse e meholo se mpefetse ho tloha selemong sa ho qetela sa lekgotla la botsamaisi, le hoja bomasepala bana, bana le bokgoni bo fetang mefuta e meng ya bomasepala ebile bana le tjhelete e ka kgonang ho ba fumantsha ditsebi tse hlwahlwa le tse nang le bokgoni ba ho ntlafatsa diphetho tsa bona.

Seemo sa ditjhelete sa bomasepala ba metse e meholo se a tshwenya, jwalo ka ha ba sokola ho ntlafatsa boemo ba pokello ya ditjhelete le hoja ba kentse tshebetso maano a pokelletso ya ditjhelete le maano a ho fetola maemo kapa maano a phetoho. Phano ya disebediswa le tlhokomelo ya disebediswa e santse e fokola mme sena se tliswa pepeneneng ke tieho ya diprojeke, dithuso tsa ditjhelete tse kgutlisetswang ho Letlotlo la Setjhaba, le tlhokeho ya ditlamorao bakeng sa tshebetso e sa kgahliseng.

Bokgabane bo tswelang pele bomasepaleng ba ntseng ba tswelapele ho fumana sephetho se kgotsofatsang sa tlhahlobo ya ditjhelete

Bomasepala ba fumaneng sephetho se kgotsofatsang sa tlhahlobo ya ditjhelete, haholoholo bomasepala bao esaleng ba fumana sephetho sena ka dilemo tse ngata, ba ikgethile ka hore seemo sa bona sa ditjhelete se setle mme moo bosenyi bo leng teng bomasepala bana ba nka mehato ya ho lokisa. Ho feta mona, tshebetso ya bomasepala bana e ikamahantse le molao. Bomasepala bana ba ipabola tsamaisong ya diprojeke keka hoo ba kgonang ho elellwa ka pele bofokodi bo ka bang teng projekeng mme bo lokiswe esale ka pele, keka hoo ba kgonang ho sebetsa ba ipapisitse le nako, dipehelo tsa ditjhelete bakeng sa projeke le ho netefatsa boleng ba mosebetsi o etsuwanng.

Botsitso ba bomasepala bana bo tliswa ke boikamahanyo le melao, mmoho le maano a matle a sebediswang bomasepaleng bana, mme sena se fa makgotla a

bomasepala monyetla wa ho beha pele ntlafatso ya phano ya ditsebeletso le tshebetso ka kakaretso.

Bomasepala ba 30 ba nnileng ba fumana sephetho se kgotsofatsang sa ditlhahlobo tsa ditjhelete ke mehlala e metle ya hore bomasepala ba bang ba ka etsa eng hore ba fumane sephetho se kgahlisang. Bomasepala ba robedi ba neng ba tlwaelehile ka sephetho se kgotsofatsang ba sa tswa ho fumana sephetho se sa kgahliseng, mme ba kgothaletswa ho sebitsana le sesosa se bakileng bofokodi hore ba tle ba kgutlele maamong a bona a tlwaelehileng.

DITLAMORAO

Ha bolaodi ba mesebetsi ya masepala, ditjhelete le disebediswa bo se bottle ka hare ho bomasepala, sena se tshwaetsa hampe phano ya ditshebeletso haholoholo ditshebeletso tse ka sehloohong tsa mmuso tseo ho lebelletsweng hore di ntlafatse maphelo a MaAforika Borwa.

E setisa ho tlisa botsitso phanong ya ditshebeletso le disebediswa dikarolong tse kang metsi, bohlweki, tsamaiso ya dikgwerekgwere, motlakase, phano ya matlo le ditsela le hoja ditjhelete tse reretsweng merero ena di sebediswa. Maemo a bophelo a ntse a mpefala mme a bakwa ke tshilafalo ya mehlodi ya metsi le dithothobolo tse tletseng hohle mona.

Tshebediso e mpe ya ditjhelete le disebediswa e baka hore tjhelete e tla sebediswa bakeng sa phano ya ditshebeletso tse ka sehloohong e fokotsehe mme sena se tlisetsa balefi ba lekgetho mathata a maholo. Kgaello ya maano bolaoding ba tshebetso le ditjhelete e tlisa bofokodi tjarong ya boikarebelo ka hare ho masepala le bokgoning ba makgotla a bomasepala hore ba kgone ho lekola mosebetsi o etswang ke masepala kapa hore makgotla a kgone ho nka diqeto mabapi le ho se sebetse hantle.

Mefokolo ena e ntseng e tswela pele dikarolong tse hlokolosi mosebetsing oo masepala e lokelang ho o etsa ha e natswe le ho natswa ke ketapele e sa tswa kgethwa.

SE LOKELANG HO ETSUWA

Re boetse re etsa kgoeletso eo re e entseng ho tlaleho-kakaretso e fetileng hore baamehi bohle mosebetsing wa tjaro ya boikarabelo, haholoholo batho ba taolong ya phano ya ditshebeletso, ba tshwanetse ba sebetse ka potlako le ka

maikemisetso a maholo bakeng sa ho bopa maano a tekolo ya tshebetso, tjaro ya boikarabelo, mekgwa e bonaletsang le botshepehi ba setheo bo ka etsang hore maphelo a MaAforika Borwa a ntlafale.

Ho latela ditaba tsa mosebetsi oo re ntseng re o etsa mabapi le moralo wa phano ya ditshebeletso le ditlaleho, disebediswa le tshebediso ya ditjhelete, re hlwaile mefokolo e meraro e bakang hore ho se sebetsehe hantle:

- Bokgoni le tsebo e fokolang
- Tlholeho ya puso
- Moetlo wa ho se jare boikarabelo le ditlamorao

Tsena ke disosa tseo re ileng ra hlokomedisa makgotla a botsamaisi ho tloha maqalong a tshebetso ya ona.

Ntlafalo ya phano ya ditshebeletso le tshebediso e ntle ya tjhelete e se ntse e fokola e ka kgona ho etsahala ha bomasepala bana le bokgoni, tshebedisanommoho, tjaro ya boikarabelo le hore tjhelete e sebediswe ho shebilwe ditlhoko, le ha bomasepala ba ka phetha thomo ya bona. Ketapele ya masepala, makgotla le bomajoro ba bapala karolo e bohlokwa bakeng sa theho ya semelo, ya boitshwaro bo amoheleng, puso e ntle le tjaro ya boikarabelo; le ka ho theha maemo a botshepehi le ho bopa tshepo mmusong wa selehae.

Tlalehong kakaretso ya moraorao tjena re etsa boipiletso re tsepamisitse maikutlo a rona ho bolaodi ba tjaro ya boikarabelo, haholoholo re tobile makgotla a bomasepala (le bomajoro), Makgotla a ketsa molao, ketapele ya profense, le kgokahanyo ya ditheo mmoho le balaodi ba phethahatso.

Ka bokgutshwane, boipiletso bona bo eme ka tsela e latelang:

Boitsebelo le boiphihlelo mmusong wa selehae

Dikgeo tse teng boiphihlelong le bokgoning ka hara bomasepala bo tshwanetse ho lokiswa ka ho fuwa tshehetso e tla etsa hore mmuso wa selehae e be sebaka sa boitsebelo. Bakeng sa ho etsa mmuso e be sebaka sa boitsebelo, batsamaisi ba bomasepala, makgotla le ketapete ya profense ba lokela ho leka ho etsa makgobonthithi a tla etsang hore batho banang le boiphihlelo ba kgahlwe ke ho sebetse mmusong wa selehae.

Dittheo tse nang le bokgoni tse tshehetsang dittheo tsa mmuso

Tshehetso ho tswa makaleng ohle a mmuso – ka tshebedisano mmoho le ketapele ya bomasepala – e tla tiisa puso e matla ka hare ho bomasepala.

Boemo ba mekgwa e amohelahileng ya boitshwaro le tjaro ya boikarabelo

Pono e tshwanang mabapi le ho etsa diqeto, leano la tokiso, tjaro ya boikarabelo le maitshwaro a amohelahileng a bohlokwa haholo bakeng la ho netefatsa hore diqeto di nkuwa ka pele moo bosenyi bo leng teng le ho netefatsa hore baetsi ba bobbe ba nka maikarabelo. Kgaello ya maano bakeng la ho sebetsana le tshebetso e sa kgahliseng mmoho le tlolo ya molao e setisa tshebetso e ntle, tjaro ya boikarabelo, mekgwa e bonahaletsang le botshepehi ba dittheo tsa mmuso.

RE ETSA JWANG HO HATELA PELE

Re kgothaletsa bohle ba nkang karolo maanong a ho jarisa basebetsi boikarabelo hore ba etse mosebetsi wa bona le ho bapala karolo ya bona ka bokgabane ntle le tshabo tjarisong ya basebetsi boikarabelo bakeng sa tshebediso ya ditjhelete tsa mmuso le ntlafatso ya maphelo a baahi ba Afrika Borwa.

Re ikemiseditse ho sebetsa mmoho le ho tshehetsa bojari ba boikarabelo mmusong wa selehlae ka ho nehelana ka ditlhahlobo tsa ditjhelete, tshebediso ya matla ao re a fuweng ke Lenaneo le Ntlafaditsweng la Tlhahlobo ya ditjhelete tsa Setjhaba mmoho le mesebetsi e meng eo re e etsang bakeng sa ho thusa le ho tataisa bohle ba nkang karolo boikarabelong. Re tshepa hore lesedi lena mmoho le dikgothaletso tlalehong kakaretso ena ya moraorao tjena le tla ba molemo ho lona.

Etela websaete ya rona (mfma-2023.agsareports.co.za) bakeng sa ho bona tlaleho e felletseng le ho bona hore masepala wa heno o sebeditse jwang.

Qetelo

